

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2021
CİLT: 6
SAYI: 2

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 21.11.2021

Kabul Tarihi: 29.12.2021

Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

ARTICLE INFO

Submitted date: 21.11.2021

Accepted date: 29.12.2021

Published date: 31.12.2021

e-ISSN 2547-9865

Abbasilerin İktidarı Meşrulaştırma Çabalarına Bir Örnek: Me'mûn Dönemi İlim Meclisleri ve Halku'l- Kur'an Mihnesi

*An Example Of The Abbasis' Efforts To
Legitiize The Power: The Science
Assembly Of The Me'mûn Period And The
Halqu'l-Qur'an Michine*

Şerife Eroğlu

**Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
srfer0646@gmail.com,
0000-0002-8874-5490**

Öz

Abbasiler (H.96/M.715) tarihinden itibaren ihtilal hazırlıklarına başlamışlardır. Bunun devamında da Emevi Devleti'ni ortadan kaldırarak kendi iktidarlarını güçlendirip hilafet makamlarını güçlü bir zemine oturtmak istemişlerdir. Bu makamın kendi hakları olduğunu ve kendilerinin Hz. Muhammed'in Ehli Beyt'inden sayıldıklarını öne sürmüşlerdir. Abbasoğulları bu iktidar sürecinde Alioğulları ile ortak hareket ederek Emevi Devleti'ni yıkmışlardır. Abbasiler, davetlerini Hz. Peygamber ailesinden en uygun kişi (er-rıza min âl-i Muhammed) etrafında toplanmak adına yapmışlardır. Alioğulları da bu sloganı Hz. Ali soyuna refere ederek bu harekete katılmışlardır. Fakat Abbasiler başa geldiklerinde Alioğulları'nı dışlayarak Abbasi Devleti'ni kurmuşlardır. Alioğulları da iktidarın asıl sahiplerinin kendileri olduğunu iddia ederek Abbasiler'e cephe almışlardır. Me'mun dönemine kadar Alioğulları çeşitli isyanlar, zorluklar çıkarmışlardır. Fakat Me'mûn'un ortaya koyduğu yeni uygulamalar sayesinde Alioğulları yönetimle barışık hal almaya başlamışlardır. Me'mun Abbasi saltanatını sağlam temeller üzerine oturtmak amacıyla Alioğulları ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Çünkü merkezi otorite ile Abbasoğulları arasındaki ilişkiler bu durumun gerçekleşmesi açısından önemliydi. Yönetim kritik bir süreçten geçiyordu. Alioğullarının bu süreçte yönetime karşı sorun çıkarmaları şartların zorlanma ihtimalini doğuruyordu. Bu nedenlerden dolayı Me'mûn, Ali er-Rıza'yı veliaht tayin ederek Alioğullarının desteklerinin devamına ihtiyaç duymuştur. Fakat bu destek sağlanırken otoritenin onların güdümüne girmesi tehlikesi de dikkate alınmalı hatta buna engel olunmalıydı. Bu amaçla Me'mûn zihinlerin ısındırılmasına ihtiyaç duydu ve ilim meclislerini kurdu. Bu ilim meclislerinde Şii grupların düşüncelerini akıl ve mantık çerçevesinde anlatmalarına olanak sağlandı. Bunun yanında bu tartışma meclislerinde konuşulan "Teşbihin nefyi, büyük günah işleyenlerin cennete girip girmeyeceği, Hz. Ali'nin efdaliyeti, imamet meselesi ve Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı (Halku'l-Kur'an) meselesi" gibi konularla devletin resmî ideolojisi meşrulaştırılmaya çalışıldı. Bu dönem öncelikle Alioğulları ile muhalefet zemininde daha sonra Mu'tezilelilerin siyasal anlamda iktidara getirilmesiyle geçen bir dönem olmuştur. Mu'tezileliler Me'mûn'un düzenlediği ilim meclislerine katılarak temel görüşleri olan Kur'an'ın yaratılmışlığı fikrini savunmaya başladılar. İkna edici konuşma üslupları ile Me'mûn'un da bu fikri benimsemesini sağladılar. Me'mûn bu fikri benimsedikten sonra ilim meclislerinde âlimlerin bu konudaki görüşlerini sorgulamaya başladı. Âlimler ise Halku'l-Kur'an kelimesinin Kur'an ve hadislerde geçmemesi üzerine bilmedikleri bir şeyi Allah'la eşit tutamayacaklarını söylemişler ve bu fikre karşı çıkmışlardır. Bunun sonucunda Me'mûn başlarda uyguladığı ikna yolundan vazgeçerek bu fikri zorla benimsetme yoluna giderek mihne sürecini başlatmıştır. Müslüman iktidar sahiplerinin başvurduğu en temel meşruiyet kaynağı Kur'an-ı Kerim olduğu için Me'mun mihne döneminde de İshak b. İbrahim'e yazdığı mektuplar ile Allah'ın kendilerini peygamberlik makamına varis Me'mûn'un vasiyeti üzerine kardeşi Mutasım ve Vâsık dönemlerinde de devam etmiştir. Fakat Mutevekkil'in iktidara gelmesiyle bu süreç son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Me'mûn; alioğulları; politika; ilim meclisleri; halku'l-kur'an.

- 1 Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Abstract

The Abbasids (H.96/M.715) started the preparations for the revolution. In the continuation of this, they wanted to abolish the Umayyad State, strengthen their own power and place the caliphate authorities on a strong ground. This authority is their own right and they are Hz. They claimed that they were counted among the Ahl al-Bayt of Muhammad. During this rule, the Abbasids acted in partnership with the Alioğulları and destroyed the Umayyad State. Abbasids, their invitation to Hz. They did it in order to gather around the most suitable person from the family of the Prophet (er-rıza min al-i Muhammed). Alioğulları also used this slogan of Hz. They joined this movement by referring to the Ali lineage. But when the Abbasids came to power, they excluded the Alioğulları and established the Abbasid State. Alioğulları also sided with the Abbasids, claiming that they were the real owners of power. Until the period of Me'mun, the Alioğulları caused difficulties in various rebellions. However, thanks to the new practices introduced by Me'mun, the Alioğulları began to come to terms with the administration. Me'mun took care to establish good relations with the Alioğulları in order to establish the Abbasid reign on solid foundations. Because the relations between the central authority and the Abbasids are important for the realization of this situation. Management was going through a critical period. The fact that the Alioğulları caused problems against the administration in this process led to the possibility of difficulties in the conditions. For these reasons, Me'mun needed the continuation of the support of the Alioğulları by appointing Ali er-Rıza as the heir. However, while providing this support, the danger of the authority coming under their control should be taken into account and even prevented. For this purpose, al-Ma'mun needed to warm the minds and established scientific assemblies. In these scientific assemblies, Shiite groups were allowed to express their thoughts within the framework of reason and logic. In addition to this, the speeches in these debate assemblies, "The naf of tasbih, whether those who commit great sins will enter Paradise, Hz. The official ideology of the state was tried to be legitimized by issues such as Ali's virtuousness, the issue of imamate and whether the Qur'an is a creature or not (Halku'l-Qur'an). This period was a period that passed firstly on the ground of opposition with the Alioğulları, and then when the Mu'tazilites were brought to power in the political sense. The Mu'tazilites joined the scientific assemblies organized by al-Ma'mun and began to defend their basic view, the idea of the creation of the Qur'an. With their persuasive speaking style, they helped al-Ma'mun to adopt this idea. After adopting this idea, al-Ma'mun began to question the views of scholars on this issue in scientific assemblies. Scholars, on the other hand, said that they could not equate something they did not know with Allah, since the word Halku'l-Qur'an was not mentioned in the Qur'an and hadiths, and they opposed this idea. As a result of this, Ma'mun abandoned the way of persuasion that he used in the beginning and started the mihne process by adopting this idea by force. Since the main source of legitimacy applied by Muslim rulers is the Qur'an, during the Me'mun mihna period, Ishaq b. In the letters he wrote to Abraham, he aimed to base his understanding of the caliphate on divine authority, saying that Allah made them heirs to the office of prophethood. Mihne period continued in the periods of his brother Mutasım and Vâsık upon the will of Me'mun. However, this process came to an end when Mutawakkil came to power.

Keywords: Me'mun; alioğulları; politics; science councils; halku'l-qur'an.

Giriş

İslam tarihinde Müslüman toplumlarca tecrübe edilen en önemli siyasal yapılardan biri Abbasî Devleti'dir. 132/750 yılında Emevîler'in yerine Abbasiler'in yönetimi ele geçmesiyle idari, askeri, siyasi ve ilmi sahalarda çok büyük değişiklikler olmuştur. Bu sebeple bu yıl İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Emevî idaresinden memnun olmayan grupların lider kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptığı yoğun bir propaganda ve teşkilatlanan büyük bir kitlenin faaliyeti sonucunda Abbasiler iktidara gelmiştir. Emevî halifelerinin siyasi görüşleri ve yaptıkları uygulamalar İslam toplumu içinde çeşitli gayri memnun unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hanedanının yıkılmasına sebep olmuştur (Yıldız, 1988, s. 31). Emevî idaresinden rahatsız olan Haşimoğullarına mensup Alioğulları ve Abbasoğulları bu süre içerisinde birlikte hareket ederek, Emevî Devleti'ne karşı propaganda çalışmalarını etkin bir şekilde sürdürmüşlerdir. Emevîler devrinde ortaya çıkan muhalefet hareketlerinde “Ehl-i Beyt'in kanını talep” sloganı yerine, Abbasîler "er-Rızâ min Âl-i Muhammed" söylemini yani Peygamber ailesinden razı olunan kişi şeklinde bir slogan kullanmışlardır. Bu yöntemle Abbasoğulları, Alioğullarının desteğini büyük ölçüde sağlamıştır (Küntaş, s. 642-643). Bu sloganın, içeriği net değildi. Çünkü Muhammed ailesi hem Abbasoğullarını hem de Alioğullarını içeriyordu. Bu sloganın neyi anlatmak istediği konusunda araştırmacıların üzerinde birleştiği nokta, Abbasilerin daha geniş taraftar kitlesi bulabilmek için böyle bir sloganı ve propaganda şeklini seçtikleridir. Ancak bu sloganla hedeflenen, Abbasoğullarını iktidara getirmektir (Bozkurt, 2000, s. 38-40). Abbasiler meşruiyet temellerini neye dayandırdıklarına yönelik birçok iddia ve bu iddiayı desteklemek için birçok delil ortaya koyma çabası içinde olmuşlardır. Sharon'un ifadesine göre Beni Abdülmüttalib'in seçilmişliği ile ilgili rivayetler özellikle Mehdî döneminde yaygınlık kazanmış ve bu yolla Emevîler “akrebûn” dairenin dışında tutulmuşlardır. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'e olan akrabalığı “Kureyşlilik” yerine “Hâşimîlikle” sınırlama yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucu olarak da Ehl-i Beyt'in kapsamını Hâşimîlik ile sınırlandırmışlardır. Daha sonraki süreçte ise Âl-i Muhammed'i Abbâsîlikle eşit tutarak diğer Hâşimîleri saf dışı bırakıp kavramın kapsam alanını daha da sınırlamışlardır. Hz. Peygamber'in hilafetin Abbâs b. Abdülmüttalib'in soyuna geçeceği haberinin varlığından da bahsedilir. Abbâs oğullarının da böyle bir beklenti içinde oldukları ve kendi aralarında konuştukları aktarılır. Bu tür haberler ile Abbasî iktidarının meşruiyet temelleri Hz. Peygamber'e dayandırılmak suretiyle atılmaktadır (Karabiber, 2009, s. 281-290).

Horasanlılar 28 Kasım 132/749 Cuma günü Küfe Camii'nde Ebü'l Abbas'a biat ettiler. Ebü'l-Abbas, halife olarak okuduğu ilk hutbede hâkimiyet hakkının Abbasiler'e ait olduğunu çeşitli deliller ileri sürerek ispat etmeye çalıştı (Yıldız, 1988, s. 32-34). Ebü'l-Abbâs, hutbesinde “...Allah bizi Resulullah'ın akrabası ve yakınları olarak korudu. Bizi babalarımızdan türetti ve

Resulullah'ın soyundan getirdi. Onun pınarından kaynattı. Onu bize aziz, düşkün, müminlere karşı yumuşak kalpli ve merhametli kıldı. Bizi İslâm içinde yüce bir mevkiye yerleştirdi.” sözleri ile Hz. Peygamber'e olan akrabalığına özellikle vurgu yaparak, “er-Rızâ min Âl-i Muhammed” den kastın kendileri olduklarını ima etmiştir. Ebü'l-Abbâs: “Yüce Allah müminlere bizim üstünlüğümüzü bildirdi. Onlara bizi sevmeyi ve hakkımızı vermeyi farz kıldı. Bize ikram ve lütufta bulunarak, ganimet ve vergilerden (humus) nasibimizi bol yaptı...” ifadeleri ile de yine kendilerinin üstün olduklarını bu nedenle de diğer Müslümanlardan kendilerini sevmeleri ve itaat etmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Tathir, meveddet, inzâr ve zevi'l-kurbâ ayetlerini okuyarak, bu ayetleri de Ehl-i Beyt'ten olduklarına delil olarak göstermiştir. Yani Abbasilerin iktidara gelmesiyle, Hâşimi soyundan olan Abbâsîliği Ehl-i Beyt kavramının merkezi konumuna dahil ettikleri Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın hutbesinde açıkça anlaşılmaktadır. Seffâh halifeliği döneminde Alioğulları ile herhangi bir çekişme içerisine girmemiştir. 136/753-4 yılında Seffâh'ın ölmesi ile aynı yıl kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansur'a halife olarak biat edilmiştir. Ebû Mansur öncelikle veliahtlığı döneminden itibaren iktidarı için tehlike olarak gördüğü Ebû Müslim Horasanî gibi, güçlü komutanları ve Tâlibîlerden özellikle Hasanî Ehl-i Beyt'i bertaraf etmiştir. Mansur, halifeliği akabinde Abdullah b. Hasan ve aile fertlerini tutuklatıp hapse attıktan sonra Hâşimiyye şehrinde Horasanlılara hitaben yaptığı bir konuşmasında, Ali evladının uzun süren hilafet mücadelesini anlatır. Ali evladını ilk etapta hilafetle baş başa bıraktıklarını ve bu hususta Ali evladının beklenen başarıyı gösteremediğini ifade eder. Allah'ın Horasanlıları kendilerine yardımcı olarak gönderdiğini ve onlar sayesinde, Resûlullâh'tan kendilerine miras kalan haklarını geri aldıklarını söyler. Mansur bu sözleri ile hilafet haklarını iyi değerlendiremeyen Ali oğullarının hilafet haklarını kaybettiklerini ve Hz. Peygamber'den miras kalan bu hakkın kendilerine geçtiğini iddiasında bulunmuştur. (Karabiber, 2009, s. 290-292). Muhammed b. Abdullah, Medine'de verdiği ilk hutbesinde, Abbasilerin hilafet iddialarına karşılık: “...Bu dini idare etmeye en layık olanların Muhacir ve Ensâr'ın çocukları...” olduğunu ifade eder. Medine'de bulunması, Abbasilerin atası Abbâs'ın muhacirden sayılmaması onu Ensâr ve Muhacir'e vurgu yapmaya sevk etmiştir. Devamla Mansur ve taraftarlarının iktidarlarının meşru olmadığı iddiasını dile getirir. Muhammed, Mansur'a yazdığı mektubunda, “... bu işe bizim taraftarlarımızla yola çıktınız. Faziletimizle de bunu elde ettiniz. Babamız Ali el-vasi ve imamdı. Ali'nin çocukları sağ iken onun mirasına nasıl sahip çıkarsınız? Senin de bildiğin gibi bu işe, nesebimiz, şerefimiz, durumumuz, atalarımızın şerefine denk hiçbir kimse talip olmadı. Beni Hâşim'den hiçbir kimse yakınlıkta, İslâm'a girmedeki öncelikte ve fazilette bizim önümüze geçemez. Bizler Resulullah'ın annesinin oğullarıyız. Fâtıma cahiliye dönemindeki Amr'ın kızıdır. Fâtıma'nın kızlarının oğulları sizden önce Müslüman olmuşlardır. Atamız Muhammed onların en faziletlisidir. Seleften ilk Müslüman olan Ali'dir. Zevcelerinden en efdali Haticetu't-Tâhire'dir ki, kibleye ilk namaz kılan kişidir. Kızlarından hayırlısı cennet kadınlarının efendisi Fâtıma'dır. Çocuklardan cennet ehlinin efendileri Hasan ve Hüseyin'dir...” bu ve buna benzer ifadeler ile

Muhammed, hilafet haklarının kendilerinin olduğunu iddiası ile Mansur'un hilafetinin de geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Mansur, Muhammed'e yazdığı cevabi mektubunda, övüdüğü hususların hepsinin kadınların yakınlığı ile olduğunu ifade ederek bununla da ancak ayak takımını (kuru kalabalıkları) yoldan çıkarabileceğini belirtir. Mansur, mektubunun son kısmında Ali ve evladının hilafeti hak ediş noktasındaki iddialara yer verir. Ali gerçekten bu işe layık bir kimse olsaydı kendisinden önceki halifelere tercih edilmesi gerekirdi, ama durum bunun aksi istikamette seyretmiş ve dahası Ali'nin hilafeti çoğunlukla tartışmaların gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır. Mansur, Hasan b. Ali'yi hilafeti para karşılığı Emevilere teslim eden biri olarak, Hüseyin b. Ali'yi de öngörüsüzlükle itham eder yönde ifadeler kullanır ve adeta Ali oğullarının imamet sevdasının kendilerine pahalıya mal olduğunu, ancak yine de bu işi ellerine yüzlerine bulaştırdıklarını ima eder (İbnü'l-Esir, 2008, s. 531-538) . Mansur'dan sonra Mehdi (158-169/775-785) halife oldu. Mehdi ilk başlarda Ali Oğulları taraftarlarının gönlünü kazanmaya çalıştı. Fakat daha sonra Ali oğullarına yönelik politikasını değiştirdi ve sert uygulamalara döndü. Bu dönemde Abbasilerin hilafetin kendi hakları olduğu yönündeki iddialarını meşrulaştırma çabaları ise farklı bir boyut kazanmıştır. Buna göre daha önceleri Ali ve oğulları adı etrafında ortaya atılmış iddialara karşılık, bizzat Peygamber'in kendi amcası Abbâs'ı vâsi ilan ettiği yönündeki iddiasını dile getirmişlerdir. Böylece Ali b. Ebî Talip ve evladının hilafet mücadelesi göz ardı edilerek, hilafet taleplerinin meşru bir dayanağının olmadığı dile getirilmeye başlanmıştır Böylece Mehdi ile Abbas Oğullarının devlet politikasının Şii/Ali Oğulları zemininden uzaklaşmıştır. Mehdi'den sonra yerine oğlu Hâdi (170/786) geçti. O, Şii/Ali Oğullarıyla fiili mücadelelere girişti. Bundan dolayı babasının teorik politikalarını pratik hayata taşıyan kişi oldu. Hadi'den sonra ise Harunürreşid (170-193/776-808) halife oldu. O da Ali oğullarına yönelik baskı politikasını devam ettirmiştir. Yahya b. Abdullah'ın Taberistan ve Deylem bölgesinde, kardeşi İdris'in de Kuzey Afrika'da başlattığı isyan ve devlet kurma faaliyetleri, Ali oğullarına karşı uygulanan Abbasî baskısını bu dönemde sertleştirdi. Çünkü tüm bu durumlar Abbasî iktidarının meşruiyet zeminine teorik planda zarar veriyordu. Bu sebeple Harunürreşid, on iki imamdan biri kabul edilen Musa Kazım'ı hapse attırdı (Akoğlu, 2011, s. 60-61). Tüm bunlara rağmen Harunürreşid, Ali oğullarının politikalarına engel olamamıştır. Ali oğlu liderleri Şiîler'i isyana tahrik etmeye devam etmişlerdir (Hakyemez, 2010, s. 331,332) .

Harunürreşid 'ten sonra vasiyeti gereği yerine oğlu Emin (193-198/808- 813) geçti. Emin döneminde Ali oğulları daha rahattı. Çünkü bu dönemde Emin kardeşi Me'mun 'la iktidar mücadelesi içindeydi ve ortam iç karışıklarla doluydu. Emin'den sonra Halife Me'mun (198-218/813-833) döneminde ise Ali oğullarının gönlü alınmaya çalışılmıştır. Halife Me'mun, 'un amacı yeni dönemde Abbasî saltanatını sağlam temeller üzerine oturtmaktı. Ali Oğulları ile merkezî otorite arasındaki ilişkiler bu durumun gerçekleşebilmesi açısından önemlidir. Çünkü yönetim, içinde bulunduğu şartlar gereği kritik bir süreçten geçmektedir. Bu süreçte Ali oğullarının merkezî otoriteye karşı sorun çıkarması şartların zorlanmasına neden olabilir. Bu

nedenle Ali Oğullarının muhalefet grupları yanında değil, merkezî otoritenin yanında yer alması, Abbasî siyasal iktidarının geleceği açısından oldukça önemlidir. Nitekim Ali er-Rıza'nın veliaht ilan edilmesi esnasında merkezî otorite bunun faydalarını gördü. Bu itibarla, onların desteklerinin devamına ihtiyaç duydu. Ancak bu destek, planlı bir şekilde kazanılmıyordu. Çünkü onların desteği sağlanırken, otoritenin onların güdümüne girmesi riski de gözden uzak tutulmamalı, hatta buna engel olunmalıydı. Nitekim bu siyasetin gerçekleştirilebilmesi için zihinlerin ısındırılmasına ihtiyaç vardı. Bunların sağlanacağı yerler de ilim meclisleriydi. Me'mun döneminde, Abbasî devleti kurulduğu günden bu yana belki de ilk defa Ali oğullarından emin olduğu bir dönem geçirmeye başladı. Bu dönemin dikkat çeken bir başka özelliği de tarih içerisinde Ali Oğulları ile öncelikle siyasal muhalefet zemininde, daha sonra da Bağdat ekolü üzerinden teorik bazda duygu birliği yapan Mu'tezile'nin, siyasal anlamda iktidara getirilmesidir. Mihne süreci olarak kayıtlara geçen bu dönem, Ali Oğulları açısından merkezî otoriteyle barışık bir süreci ifade etmektedir. Hatta bu süreç, Me'mûn'dan sonra hilafet makamına geçen Mu'tasım ve Vâsık dönemleri dâhil, Mutevekkil'in halife oluşuna kadar devam etti (Akoğlu, 2011, s. 62-70) .

1. Me'mûn Dönemi İlim Meclisleri

a. Me'mûn'un Kişiliği ve Halifelik Mücadelesi

Me'mûn 15 Rebülevvel 170'te (14 Eylül 786) Bağdat yakınlarındaki Yâsiriye'de doğdu. Me'mûn'un annesi Merâcil, İran asıllı bir câriyedir. Abbasi halifelerinin yedincisi olan Me'mûn'un babası ise Hârûnürreşid 'dir. Me'mûn sarayda babasının gözetimi altında Arap dili, hadis ve fıkıh gibi konularda çeşitli hocalardan dersler almıştır. Ali b. Hamza el-Kisâî'den Arap dilini, Hüseyin b. Beşîr, Abbâd b. Avvâm ve Yûsuf b. Atıyye gibi hocalardan hadis öğrenmiştir (Bozkurt, Me'mûn, 2004, s. 101). Me'mûn kaynaklarda belirtilen bilgilere göre orta boylu, dar alınlı, uzun sakallı ve iri gözlüdür. Me'mûn 182/ 798 yılında ikinci veliahtlığa ve Abbasilerin doğu eyaletlerinin valiliğine atanmıştır. Me'mun, kardeşi Emin ile iktidar mücadelesi yaşamış ve Emin'in ölümü üzerine hilafet makamına geçmiştir. Me'mûn'un bu mücadelede başarı sağlaması için Talibi taraftarı olan Horasanlılar 'ın desteğine ihtiyacı vardı. Çünkü kardeşi Emin'in Hâşimi olması, annesi Seyyidiye Zübeyde'nin hazinelerinin Emin'e geçmesi ve babaları Harunürreşid'in ölümü üzerine Horasan dolaylarında bulunan ordunun Bağdat'a dönerek Emin'e katılması gibi sebeplerden dolayı Emin Me'mun'a göre saltanata daha yakındı. (Güneş, 2009, s. 58). Bu mücadelede daha çok Arap unsurlar Emin'i desteklerken, mevali kökenli gruplar da Me'mûn'u desteklediler. İki kardeş arasındaki mücadele Arap-Mevali çatışması şeklinde ortaya çıktı. Sonucunda Me'mun, desteğini aldığı grupların katkılarıyla bu mücadelenin galip tarafı olarak hilafet makamına geçmeyi başardı. Alioğulları Me'mûn'un ilk hilafet yılları da dahil olmak üzere Abbasiler'e karşı bazı isyan hareketlerinde bulunmuş olmalarına rağmen Me'mûn Alioğullarına karşı olumlu olmaya devam etmiştir. Me'mun iktidara geldikten sonra hilafet merkezini Bağdat'tan alarak Fârisî nüfusun ve Hz. Ali

tarafklarlarının yoğun olduğu Merv'e taşımıştır (Akoğlu, 2011, s. 62,65). Merv, Emeviler'in yıkılması faaliyetlerinde önemli bir konuma sahip olup, Abbasî propagandası açısından da önemli bir merkezdir (Özğüdenli, 2004, s. 222). Me'mûn'un Merv'i başkent yapması, belki Fârisî unsurları memnun etse de Ali Oğullarını tatmin etmedi. Onlar, öncülük ettikleri isyan hareketleriyle zaten sıkıntıda olan Abbasî iktidarını zorlamaya devam ettiler. Durumun ciddiyetinin farkına varan Halife Me'mun, Ali oğullarıyla barışmak veya onların, en azından Abbasiler'e karşı isyana kalkışmış bir liderin safında fiilen yer almalarını önlemek amacıyla onların saygın kişilerinden Ali er-Rıza'yı kendi halefi yapmak istemişti. 201/816 yılında, Ali er-Rıza'yı Medine'den Merv'e çağırıp veliaht tayin etti. Me'mun, Ali er-Rıza'nın veliaht tayin edilmesine gerekçe olarak; Ali Oğulları ve Abbas Oğulları içerisinde Ali er-Rıza'dan daha üstün, faziletli, muttaki, âlim başka birinin olmamasını gösterdi Siyah elbiselerin çıkarılıp yerine Ali oğullarının sembolü olan yeşil elbiselerin giyilmesini emretti. Bunu yaparak Ali Oğullarının sembolü olan yeşil rengin kullanılmasının devlet politikası olarak benimsenmesini sağladı. (Hakyemez, 2010, s. 331-332). Abdullah Me'mûn'un Ali bin Musa Rıza'yı veliaht olarak atamasında Ondan gelebilecek bir tehlikenin önüne geçmek, onu kendi sarayında göz hapsinde tutarak dışarıyla bağlantısını asgari düzeyde tutmak ve O'na dair her türlü haberi de casuslar aracılığıyla haber almak gibi belli başlı amaçları olduğunu söyleyebiliriz (Güneş, 2009, s. 73-76) Me'mûn'un Ali Oğulları lehine yaptığı bu faaliyetlerin haberleri Bağdat'a geldiğinde, Ali Oğulları taraftarları memnuniyetlerini ifade ettiler. Ancak Arapların başını çektiği diğer kesimler ise, bunlardan rahatsızlık duydular. Toplumda meydana gelen bu karışık ortam veliaht Ali er-Rıza tarafından Me'mun'a iletildi. Bunun üzerine halife, muhtemelen olayların büyümesinin önüne geçebilmek maksadıyla Bağdat'a geri dönmeye karar verdi. Ancak geri dönüş yolunda halife ile gelen veliaht Ali er-Rıza 203/818 yılında Tus şehrinde vefat etmiştir. Me'mun veliahdının vefatının ardından yolculuğa devam etmiştir. Me'mûn Ali er Rıza (ö. 203/818-819)'nın ölmesi üzerine, kızı Ümmü'l- Fazlı Ali er-Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad'la evlendirdi.(Hakyemez, 2010, s. 332-333). Deki: Müminlerin Emîri, Şemmâsiyye'den Beradân'a doğru yola çıktı. Mart'ın 24'ü perşembe gününe tekabül eden 2015/830 yılı Muharrem ayının bitimine 6 gün kala öğlen namazından sonra yola çıktı. Tikrit'e gelen kadar yola devam etti. O vakit safer ayının cuma gecesi Medine 'den gelen Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, Bağdat'tan yola çıktı. Müminlerin Emîri'yle Tikrit'te karşılaştı. Me'mûn, onu mükâfatlandırdı ve Müminlerin Emîri'nin kızı olan karısıyla zifafa girmesini emretti. Ahmed b. Yûsuf'un Dicle kıyısındaki evinde zifafa girildi ve orada bir süre kaldı. Hac mevsimi geldiğinde ailesi ve yakınlarıyla birlikte oradan çıkıp Mekke'ye geldi. Sonra da Medine'deki evine gidip orada yerleşti (İbn Tayfur, 2021, s. 245-246). Me'mun, Bağdat'a dönüş yolunda Merve'deki uygulamalarına göre daha farklı siyasal tercihler ortaya koymaya başladı. Ali Oğullarını simgeleyen yeşil elbiseleri çıkardı. Abbasî rengi olan siyahı tekrar giymek suretiyle 15 Safer 204/11 Ağustos 819 tarihinde Bağdat'a ulaştı. Onun Bağdat'a geri dönmesi, iktidarın Arap unsurundan çıkıp, Fârisî unsurlara veya Ali

Oğullarına geçeceği endişesine sahip kitleler nezdindeki kaygıları da büyük oranda giderdi. Bu şekilde, Arapların başını çektiği toplumsal kaos ve kargaşa durumu da ortadan kalkmış oldu. Me'mun, 212/827 yılında bir adım daha atarak Hz. Ali'nin diğer sahabelerden daha faziletli olduğunu ilân etti (Akoğlu, 2011, s. 56-68). Alioğulları Me'mûn'un uyguladığı yeni politikalar sayesinde merkezi yönetimle barışık hale gelmişlerdir. Me'mûn'un bu politikalarındaki amacı Alioğulları'nın merkezi otoriteye karşı sorun çıkarmasını engelleyerek Abbasi saltanatını sağlam temeller üzerine oturtmaktır. Saltanatın sağlam temeller üzerine oturtulması için de Alioğulları ile merkezi otorite arasındaki ilişkilerin iyi yönde ilerlemesine önem göstermek gerekiyordu. Çünkü yönetim içinde bulunduğu şartlar gereği zor bir süreçten geçmektedir. Bu süreçte Alioğullarının merkezi otoriteye karşı sorun çıkartması dengeleri bozabilirdi. Bu bağlamda Alioğullarının merkezi otoritenin yanında yer alması oldukça önemliydi. Nitekim Abbasi merkezi otoritesi Me'mûn'un politikaları sayesinde bir isyanla karşılaşmadı. Ancak bundan sonrası için Abbasilerin bu durumu devam ettirmesi gerekiyordu. Bunu da planlı bir şekilde gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Çünkü Alioğullarının desteği alınırken otoritenin onların güdümüne girmesi riski göz önünde bulundurulmalı ve önlem alınmalıydı. Önlem için bu politikaları desteklemek gerekiyordu. Bunun için önemli araçlardan biri de ilim meclisleriydi (Akoğlu, 2011, s. 56-68).

b. İlim Meclisleri

Me'mun Bağdat'a gelir gelmez ilim adamlarından, fakihlerden ve kelamcılardan oluşan bir grup seçerek ilim meclisi kurmak ve ilmî tartışma yapmak üzere huzuruna getirilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine yüz kişi seçilerek, bir ilim meclisi kurulmuştur (Bozkurt, Me'mûn, 2004). Halife bunlardan sadece on tanesini danışman olarak atamıştır. Günümüzde açikoturum tabiri ile ifade edilen bu ilim meclisine o dönemde halife de bizzat katılmış ve başkanlık etmiştir. Bu mecliste İslâm düşünce tarihinde önemli yerleri olan Ahmed b. Ebî Duâd (240/354) ve Bişr b. Gıyas el-Merisî (218/833) de yer almıştır. Me'mûn'un bu ilmi tartışmaları düzenlemesindeki asıl amacı farklı düşüncelere sahip kişileri dini düşünceye uygun bir orta yolda birleşmeleri veya düşman olmalarını engellemektir (Bozkurt, 2016, s. 98). İlim meclisleri bu içinde bulunulan siyasal ortama bakıldığında ve halifenin çabaları dikkate alındığında siyasal amaçların gerçekleştirildiği oluşumlar olarak da görünebilir. Muhtemelen buralarda toplumda yaşanan fikri karışıklığı engellemeyi düşünmüşlerdir (Akoğlu, 2011, s. 68-69). Bunun yanında bu meclislerde Şii grupların düşüncelerini akıl ve mantık çerçevesinde anlatmalarına da olanak sağlanmıştır. Zeydi ekol adına Ali b el Heysem, İmamiye Şia adına Muhammed b. Ebu'l-Abbas kendi iddialarını dillendirmek üzere sarayda bulunmuşlar fakat bu imkân sadece farklı ekollere mensup Müslümanlara verilmemiş, farklı inanç mensupları arasında da uygulanmıştır. Me'mun, hilafeti boyunca sarayda bu tür münazaralar düzenlemiştir (Çınar, 2019, s. 269-270). Bu münazaralara örnek olarak: Abdullah b. Rebî b. Saîd b. Zürâre bana naklederek dedi ki: Bize Muhammed b. İbrâhim Sebâri naklederek dedi ki: Attâbî,

Bağdat'ta Me'mûn'u ziyarete geldiğinde ona izin verildi. Attâbî onun huzuruna girdi. Me'mûn'un yanında İshak b. İbrâhim Mevsilî vardı. Attâbî heybetli bir yaşlı adamdı. Selam verdi ve selamı alındı. Me'mûn onu yakınına çağırıldı ve iyice yakın oluncaya kadar kendisine yaklaştırdı. Attâbî onun elini öptü. Sonra Me'mûn ona oturmasını emretti. Attâbî oturdu. Sonra durumu sormak için ona döndü. Attâbî, akıcı ve açık bir dille Me'mûn'a cevap vermeye başladı. Bu durum Me'mûn'un hoşuna gitti. Onunla şakalaşır eğlenmeye koyuldu. Şeyh de Me'mûn'un kendisini küçümsediğini zannetti. Dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Sağmadan önce okşamak rahatlatmak gerekir (înâsdan önce ibsâs gerekir).” Me'mûn ibsâs (okşama, rahatlatma) konusunda şüpheye düşünce meraklı bir ifadeyle İshak b. İbrâhim'e baktı. [O da peşin parayı ima etti ve gözüyle parayı işaret ederek anlaması için manadaki kapalılığı giderdi.] Sonra Me'mûn dedi ki: “Evet, ey uşak bin dinar getir.” Bin dinar getirildi ve Attâbî'nin önüne konuldu. Sonra görüşme ve konuşmaya koyuldular. İshak b. İbrâhim ona gözüyle işaret etti. Attâbî, ne dese İshak ondan daha fazlasıyla ona karşılık verdi. Attâbî şaşırıldı kaldı. Sonra Attâbî dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Bana izin ver, bu yaşlı adama ismini sorayım.” Me'mûn: “Sor,” dedi. Attâbî dedi ki: “Ey Şeyh, sen kimsin ve ismin ne?” İshak dedi ki: “Ben insanlardan birisiyim, ismimde ‘Kul basal’ (soğan ye).” Attâbî dedi ki: “Nispet bilindik (ma'ruf) ama isim güzel değil (münker). Kul basal isim değil, ama soğan sarımsaktan daha hoş değil mi?” Attâbî ona dedi ki: “Helal sana, tartışmada ne kadar ustasın. Ey Müminlerin Emîri! Bu şeyh gibisini hiç görmedim. Müminlerin Emîri'nin bana ulaştırdığı bu armağandan ona ne kadar verildiğini sormama izin verir misin? Çünkü Allah'a yemin olsun ki o beni yenmiştir.” Me'mûn ona dedi ki: “Bunun hepsi senindir, ona da benzerinin verilmesini emrederiz.” İshak b. İbrâhim dedi ki: “Eğer bunu kabul ettiysen (Me'mûn' la işin bittiyse) şimdi bir düşün bakalım beni hatırlayacaksın.” Dedi ki: “Sanırım sen, Irak'tan haberleri bize ulaşan, İbnü'l-Mevsilî olarak bilinen Şeyh'sin.” Dedi ki: “Ben zannettiğin yerdenim.” Esenlik dileğiyle ona yöneldi. İkisi arasındaki söz uzayınca Me'mûn dedi ki: “İkiniz barış ve dostluk üzerinde anlaştığınıza göre kalkın ve sohbet arkadaşları olarak gidin.” Attâbî, İshak b. İbrâhim Mevsilî'nin evine gitti ve onun yanında kaldı (İbn Tayfur, 2021, s. 334-335). Me'mûn'un bu tür münazaraları düzenlemesinde akla ve bilime önem vermesinin de etkisi olmuştur. Me'mûn “Bana delilin üstünlüğü, kuvvetin üstünlüğünden daha sevimlidir” diyerek akla verdiği önemi vurgulamıştır (Sakallı, 1989). Halife kurmuş olduğu bu tartışma meclisini düzenlerken yanında bulunan âlimlerden birinden yardım ister ve meclisi oluşturma çalışmaları böyle başlardı. Bir anlatıya göre o dönemde Kâdiyu'l-Kudât (Kadılar Kadısı) makamında bulunan Yahya bin Eksem bu meclislerin birini tertip etmiş; Bağdat'ın ileri gelen kırk âlimi sarayda toplanmıştır. Saraydaki döşeli bir odaya alınan âlimlere rahat bir ortam sağlanıp yiyecek ve içecek ikramında bulunulmuştur. Katılımcılara kendilerini rahat hissedecek ortam yaratmanın yanında sarık ve mestlerini de çıkarıp rahat bir şekilde mecliste bulunmaları söylenerek bu davranışlarının halife tarafından hoş karşılanacağı belirtilmiştir (Güneş, 2009). Sarayda düzenlenen bu akademik toplantılar, samimi bir hava içerisinde ve akademisyenlerin her türlü rahatı temin edilmiş olarak

yapılırdı. Bu ilmi tartışmalara katılan âlimler içeri girecekleri zaman “Ayakkabılarınızı çıkarınız” denilir sonra sofraya getirilir ve misafirlere “Yemeklerden yiyiniz, içiniz ve abdest tazeleyiniz, kimin mesti dar geliyorsa onu çıkarsın, kimin başlığı ağır geliyorsa yere koysun.” denilir, bütün bunlar bittikten sonra güzel kokular takdim edilirdi. Böylece bilginler huzura çıkararak gururdan uzak bir şekilde münazara yaparlardı. Güneş doğuncaya kadar devam eden bu toplantılar, yeniden yemek verilerek sona erdirilirdi (Bozkurt, 2016, s. 99). Ca'fer b. Muhammed Enmâti dedi ki: Me'mûn Bağdat'a girip oraya yerleştğinde fakihler, kelamcılar ve ilim ehlinde kendisiyle ilim meclislerinde sohbet edeceği bir grubun huzuruna getirilmesini emretti. Günün başında kışın yün keçeler üzerinde, yazın da hasırlar üzerinde otururdu. Her ikisinde de başka mefruşat kullanmazdı. Her Cuma iki kez mezalim için otururdu. Hiç kimse bundan kaçınmazdı. Onun için fakihlerden yüz adam seçildi. Onlardan on kişiyi elde edinceye kadar tabaka tabaka seçmeye devam etti. Bunlar arasında Ahmet b. Ebû Duâd ve Bişr Merisî vardı. Ca'fer b. Muhammed Enmâti dedi ki: Ben onlardan biriydim. O dedi ki: bir gün onunla kahvaltı yaptık ve zannettim ki o, sofraya üç yüzden fazla çeşit koydu. Her bir çeşidi koyduğunda Me'mûn ona baktı ve dedi ki: “Bu şuna iyi gelir, bu şuna faydalıdır. Balgam ve rutubet rahatsızlığı olan yemesin. Safrası olan bundan yesin; kendisine hüznün egemen olan da bundan yesin. Şişmanlamak isteyen bundan yesin. Amacı az yemek olan kişi bununla yetinsin.” Ravi dedi ki: Vallahi sofraya kaldırılınca kadar her yemek sunulduğunda onun bu hâli devam etti (İbn Tayfur, 2021, s. 93-94). Kaynaklarda rastlanılan bilgilere göre Me'mûn'un bu meclisleri daha Merv'de iken başlattığı belirtilmiştir. Fakat orada ilgilendiği konular genellikle dinî ilimler ve Arap edebiyatı üzerine olmuştur. Yahya b. Eksem (242/ 858) konu ile ilgili olarak; “Me'mun Bağdat'a girdiğinde bana çeşitli ekollere mensup fakihlerin ileri gelenleri ile diğer ilim ehlini kendisi için saraya toplamamı emretti. Ben de istediği kişilerden kırkını seçip huzuruna götürdüm. Me'mun bizzat kendisi onlarla oturdu ve onlara birtakım sorular sordu. Fıkıh ve hadis ilimlerine daldı. Neticede, fikir ve görüş almak için toplanan bu meclis dağılınca Me'mun bana dedi ki “Ebu Muhammed, birtakım kişiler bu meclisimizden hoşlanmadı. Hâlbuki ben Allah'ın inayet ve yardımı ile bu meclisimizin, bugün ayrı ayrı görüşe sahip gurupların, dine en uygun ve razı olunabilecek meselelerde görüş birliğine sebep olmasını istiyordum. Böylece şüphesi olanın şüphesini açıklayarak gidermek ve boyun eğdirmek, inatçıyı ise, istemeyerek de olsa susturmak arzusunda idim.” diyerek bu ilim meclislerinin nasıl başlayıp, teşrifat kaidelerine uygulanmadan nasıl yapıldığını kısaca örneklendirebiliriz (Sakallı, 1989). Tağlibi dedi ki: Yahyâ b. Eksem'in şöyle dediğini işittim. Me'mûn Bağdat'a girdiğinde bana fukahanın ileri gelenlerini ve Bağdat halkından ilim ehlini toplamamı emretti. Ben de onların ileri gelenlerinden kırk kişi seçtim ve huzuruna getirdim. Me'mûn onlarla oturdu ve bazı mesâili sordu. Hadis ve ilmin çeşitlerinden uzun uzun söz etti. Din konusuna dikkat çekmek için düzenlediğimiz bu meclis sonuçlandırıldığında Me'mûn dedi ki: “Ey Ebû Muhammed! Bu inceleme meclisinden bazı insanlar, düşüncelerini düzeltmeyi ve görüşlerini arındırmayı hoş görmediler. Ali'nin üstün tutulmasının seleften onun dışındakilerin kusurlu olmasıyla mümkün olacağını

zannettiler. Vallahi helal olmaz.” Veya şöyle dedi: “Haccâc’ın değerini azaltmazken asil selef için nasıl caiz görürüm.” (İbn Tayfur, 2021, s. 107).

Bu ilmi toplantılara katılıp fikirlerini açıkça söyleyen âlimler şunlardır; Sümame b. Eşras, Bişr b. Mu'temir, Ebu'l-Huzeyl b. Allaf, Ahmed b. Ebi Duad, Bişr el-Merisi, Ebu Yusuf Yakub b. İshak el-Kindi ve Muhammed b. Musa el-Harezmî (Bozkurt, 2016) Bu ilmî tartışma meclislerinde “Teşbihin nefyi, büyük günah işleyenlerin cennete girip girmeyeceği, Hz. Ali'nin efdaliyeti, imamet meselesi ve Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı (Halku'l-Kur'an) meselesi” gibi konular tartışılmıştır. Bu konular kelim, felsefe ve nakli ilimler sayesinde bir ivme kazanmıştır. Bu tartışmalar dönemin entelektüel hayatını canlandırmasının yanında halifenin başka bir ifadeyle devletin resmî ideolojisini meşrulaştırmıştır (Güneş, 2009).

c. Mecliste Konuşulan Konular

Mecliste tartışılan konulardan biri olan Hz. Ali'nin efdaliyeti meselesi Me'mun ile İshak b. İbrahim arasında geçmiştir. Me'mun'a göre Hz. Ali Hz. Muhammet'ten sonra hilafete hak kazanan kişiydi. Me'mun Hz. Ali'nin Bedir Savaşı'nda göstermiş olduğu başarılar ve ilk Müslümanlardan biri olması gibi sebeplerle Hz. Ali yanlısı bir halife olmuştur. Yine Me'mun'a göre Hz. Ali'nin hicret olayında ölümü göze alarak Hz. Peygamberin yatağında geceyi geçirmesi onun efdal oluşunun diğer bir göstergesidir. Me'mun bu tartışmada Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadisi İshak b. İbrahim'e sorar. Bu hadis; Hz. Peygamber'in Tebuk Seferi'ne giderken Hz. Ali için söylediği “Harun, Musa'ya göre ne durumda ise sende bana göre öylesin” hadisidir. Me'mun bu hadis ile ilgili İshak b. İbrahim'e Resulullah'ın bu sözle şaka mı yaptığını sorar. İshak'ta hayır cevabını verir. Bunun üzerine Me'mun Harun ile Musa'nın ana baba bir kardeş olduğunu, Ali ile Peygamber'in ise kardeş olmadıklarını Harun'un nebi olduğunu, Ali'nin ise nebi olmadığını, karşı tarafa sorarak doğrulattıktan sonra, bu durumların Hz. Ali'de olmadığını, Resulullah'ın söz konusu benzetmeyi neden yaptığını ve bununla neyi kastettiğini sorar İshak b. İbrahim münafıkların Hz. Ali hakkında söyledikleri ve Resulullah'a ağır gelen sözleri karşısında onu temize çıkarmak için bu sözü söylediğini ifade eder. Me'mun Resulullah'ın Ali'yi temize çıkarmak gibi bir çabasının olmayacağını belirtir ve onu böyle bir söz sarf etmeye iten sebeplerin bunlar olmayacağını ifade eder. Me'mûn, Musa'nın Harun'u vekil bırakışıyla ilgili Kur'an'daki ayeti zikreder; “Musa kardeşi Harun'a “milletim içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna gitme” dedi. İshak b. İbrahim, ayetin yorumunu yaparak, Musa'nın Rabbine giderken Harun'u kavmine vekil bıraktığını gibi Resulullah'ın da Gazveye giderken Hz. Ali'yi vekil bıraktığını söyler. Me'mun İshak'ın bu yorumuna, Musa'nın Rabbine giderken Beni İsrail'den ve arkadaşlarından hiç kimseyi yanına alamadığını Harun'u cemaatine vekil bıraktığını, oysa Resulullah'ın gazveye giderken Ali'yi sadece hastalar kadınlar ve çocuklara vekil bıraktığını söyleyerek itiraz eder. Me'mun'a göre, benzetme olayı bu açıdan da olamaz. Burada Me'mun, orijinal olduğunu ileri sürdüğü kendi yorumunu getirir. Me'mun'a göre Hz. Musa'nın Harun'u vekil bırakma sebebi

Kur'an'da zikredilen başka ayetle açıklanmaktadır; Musa "Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl ki, seni daha çok teşbih edelim ve çokça analım. Şüphesiz sen bizi görmektesin". dedi. Me'mun bu ayete dayanarak Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söylemiş olduğu söz konusu hadisi "Ey Ali, sen benim için Harun'u Musa'ya olan durumu gibisin. Ailemden yardımcısın, Allah'ı daha çok teşbih etmek ve zikretmek için sen benim vezirlikle desteklenen kardeşimsin, işlerimde ortakçısın." şeklinde yorumlar (Bozkurt, 2016, s. 102,103). Tanım olarak ise efdal kelimesi, ümmetin idaresini üstlenen kişi (imâmet) için gereken nitelikleri en üst düzeyde taşıyanın sıfatı olarak kullanılmaktadır. İmamet tartışmalarında bu durum iki ana kısma ayrılmıştır; insanların gözünde ahlaklı erdemli sıralamasında birinci olan kişi efdal'i onun arkasından gelenler ise mefdul'ü ifade etmektedir. İmamet tartışmalarında bu kavramlarla ilgili olarak kimin efdal olduğu, efdal varken mefdulün imâmetinin mümkün olup olmadığı sorularına cevaplar aranmıştır. Birinci grup İmametnin ittifak ve seçimle olması esasına dayanan mezhepler. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonra yerine geçecek halifeyi nassla tayin etmemiştir. Bu görüşte olanlar, Havâric, Mürcie, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnettir. İkinci grup ise Nas ve tayin hükmü esasına dayanan mezheplerdir. Yani Hz. Peygamber, kendisinin yerine geçecek kişiyi belirlerken nassla tayin etmiştir. Bu görüşte olanlar çeşitli Şia mezhepleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yoldaş, 2015). Efdaliyet tartışmaları Abbasilerin ilk döneminde yoğunluk kazanmıştır. Emeviler döneminden sonra ise Müslümanların idaresinde, Abbasoğulları'nın mı yoksa Alioğulları'nın mı hakkı olduğu hususu bu tartışmayı artırmıştır. Her iki taraf da Hz. Peygamber (SAS)'e yakınlığa bağlı bir üstünlük iddia etmişlerdir. Bu tartışmada en önemli konu Hz. Ali'nin diğer halifeler karşısındaki konumu olmuştur. İmamın efdal olması konusunda itikâdi fırkaların bir görüş ayrılıkları yoktur. İhtilaflar daha çok "kimin efdal olduğu" ve "efdal varken mefdulün imâmetinin geçerliliği" konularında ortaya çıkmıştır. Hariciler, genelde efdalin imâmetini uygun görseler de mefdulün imâmetini de benimsemişlerdir. İmâmiyye açısından imametnin Hz. Ali ve oğullarına ait olması Bir zorunluluk arz etmektedir. Çünkü imamet kendisine nass ile verilmiştir (Memiş, 2010) .

Mecliste geçen imamet tartışmalarında Me'mun, Ali er-Rıza'ya imameti neye dayanarak iddia ettiğini sorar oda "Hz. Ali ve Fatıma'nın Peygamber'e yakınlığına dayanarak" diye cevap verir Me'mun buna itiraz eder ona göre mesele yakınlık ise Ehl-i Beyt içerisinde Hz. Ali'den Peygamber'e daha yakın kişiler olduğunu eğer mesele Fatıma'nın Peygamber'e yakınlığı ise hakkın Hz. Hasan ve Hüseyin'in olduğunu onlar hayatta olduğu sürece bu işte Hz. Ali'nin hiçbir hakkı olmadığını söyler. Ali er-Rıza cevap veremediği için susar. Çünkü Me'mun'a Hz. Ali'nin imamete layık oluşu onun diğer sahabeden daha "efdal" oluşu ile ilgilidir (İbn Abdırabbih, 2021, s. 242). İmameti dinin temel bir ilkesi olarak görmeyen Mu'tezile bu tartışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Hariciler ise, imamet konusunda seçim ilkesini tercih etmişlerdir. Buna bağlı olarak da imâmet için gerekli şartları taşıyan her Müslümanın imâmet makamına girebileceğini ileri sürmüşlerdir (Memiş, 2010) .

Tartışma konularından bir diğeri de büyük günah diye adlandırılan Müslümanlardan günah işleyenlerin veya büyük günah işleyenlerin durumu meselesidir. Büyük günah sözlükte “maddî veya manevî bakımdan büyük olmak” anlamına gelen kebr (kiber) kökünden türemiş bir isimdir. Kebîre (çoğulu kebâir), farklı tanımlarının ortak noktaları dikkate alınıp “dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen davranış” şeklinde tanımlanabilir. Kur'an'da daha çok “zenb, işm, fîsk, isyan” kelimeleriyle ifade edilen günahın büyük ve küçük olabileceği belirtilir. İlgili âyetlerde açıklandığına göre büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahlar affedilir (en-Nisâ 4/31). Bu büyük günah meselesinde tartışılan nokta büyük günah işleyen kişinin (mürtekeb-i kebîre) durumudur (Bebek, 2002, s. 163). Bu mesele Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel ve Siffin savaşları gibi meydana gelen iç savaşlarda bir öldürme olayının ortaya çıkması sonucu, Müslümanlar arasında tartışılmaya başlandı. Çünkü bu savaşlarda karşı karşıya gelen iki grubun da Müslüman olmasına rağmen ortada İslâm'ın büyük günah saydığı bir öldürme olayı gerçekleşmiştir. Bu durumda öldüren büyük günah işlemiştir. “Katil Mü'min midir? değil midir?”, “Ebedî cehennemlik midir, değil midir?” gibi sorular, kebre meselesi ile ilgili durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmada göze çarpan konum “Haricîlerin konumuydu. Onlar büyük günah işleyen cehennemde kalması ve tekfir edilmesi gerektiğini düşünürlerdi. Onlar, buna aykırı olan Kur'an- Kerîm ayetlerini tevil ettiler. Hz. Ali'nin hakem olayını kabulünden sonra onun küfrüne hükmettiler. Harura denen bölgede “Lâ Hükme illa Lillah” (Hüküm ancak Allah'ındır) diyerek Hz. Ali'ye itaati terk edip ayrıldılar. Bazıları mutedil, bazıları oldukça aşırı noktalara varan firkalara ayrıldılar. Haricîlere karşılık Mürci'e günahkârların Mü'min olduğu, amelin imandan bir cüz olmadığı hususunda ısrar etti. Üstelik, daha aşırı giderek nasıl ki küfrün bulunduğu yerde tâat bir fayda vermezse, imanın bulunduğu yerde de günahın bir zarar vermeyeceğini ileri sürdü. Bu konuda onlar va'd (müjde) ayetlerine dayanıp va'id (korku/tehdit) ifade eden ayetleri ise tevil ediyorlardı. Mu'tezilî âlimler ise bu konuda Mürci'e ile Hâricîlerin arasına girerek, uzlaşmacı bir tutum takınmışlardır. Onlar, amelin imanın parçası olduğunu, büyük günah işleyen dinden çıkacağını, fakat kâfir olmayacağını, onun fâsık olacağını (el-menziletü beyne'l-menziletayn) ileri sürmüşlerdir. Böylece Mu'tezile, iman ile küfür arasında üçüncü bir derece kabul etmiş oldu (Yaşar, 2018). Sonuç olarak bu mesele ile ilgili günahların bir kısmının büyük, bir kısmının küçük olduğunu ve büyük günahların naslarda dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen fiillerden ibaret bulunduğunu söyleyebiliriz. Büyük günah işleyen kişinin dinî statüsü konusunda Haricîlerle Mürcie ve Mu'tezile'nin görüşlerinin naslarla uzlaştırılması mümkün değildir. Hem Sünnî kelimcileri hem de Selefiyye âlimleri büyük günah sahibinin dinden çıkmadığı kanaatini taşımakta, dünyevî cezanın yanı sıra tövbe yoluyla da günahtan kurtulma imkânı bulunduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşım naslara ve akla daha uygundur (Bebek, 2002, s. 164).

2. Halku'l-Kur'an ve Mihne Dönemi

a. Hilafetin İlahi Otoriteye Dayandırılması Amacıyla Halku'l-Kur'an Fikri

Me'mûn'un ilim meclislerinde tartışılan konulardan biri de Halku'l-Kur'an meselesidir. Me'mun hilafetinin 14. Yılında özellikle Kâdı'l-Kudât İbn Ebû Duad'ın etkisiyle Mu'tezililiği resmen mezhep edinerek 212/827 tarihinde Kur'an'ın yaratılmış olduğu hakkındaki düşüncesini Abbasi devletinin her yanında benimsenmesi gereken bir fikir olarak ilan etti. Halku'l-Kur'an konusu Allah'ın sıfatları ile ilgili tartışmaların bir sonucu olarak münakaşa edilmeye başlanmıştır (Bozkurt, 2016, s. 104). Me'mûn döneminde Mu'tezile mensupları siyasal iktidarda bir etkinlik kazanmıştır. Bu husus ise üç aşama da olmuştur. İlk aşama da Mutezile mensuplarından kimselerin, halifenin oluşturduğu ilim meclislerine katılmaları sağlandı. İkinci aşamada; mecliste halifeyi etkilemeleri ve bazı görüşlerinin halife tarafından kabul edildiğinin resmen ilanı yapıldı. Üçüncü aşamada da ilim meclislerinde tartışılan konular pratik siyasete malzeme edildi (Yoldaş, 2015). Halku'l-Kur'an, Kur'an'ın yaratılmışlığını ifade eden bir kelimedir. Kur'an-ı Kerîm'de ve Hadislerde bu konudan bahsedilmemiştir. Sadece kelimelerin tartışmalarının olduğu dönemde ortaya çıkmış olan bazı rivayetler Hz. Peygamber'e atfedilse de isnad açısından doğru olarak kabul edilmemiştir (Günay, 2016). Halku'l Kur'an tabiri Kur'an'da yer almadığı gibi "halk" kelimesi Kur'an'da diğer isimlerinden herhangi biriyle de terkip halinde kullanılmamıştır. Erken devir hadis kaynaklarında da bu tabire rastlanmamaktadır (Yavuz, 1997, s. 371). Yani Kur'an'ın yaratılmışlığı ile ilgili tartışmaları sonradan ortaya çıkmış bir meseledir. Bu meseleyi Me'mûn ilk defa ortaya atmıştır. Me'mûn âlimlere bu konu ile ilgili fikirlerini sorduğu zaman onlar, "Kur'an ve Sünnet 'de bu konu ile ilgili bir bilgiye rastlamadıklarından bilmedikleri bir şeyi Allah'a eşit tutmaktan çekiniriz" demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in idarenin tüm zorlama ve işkencelerine rağmen "Kur'an Allah kelâmıdır, bunun dışında ilave bir söz söyleyemeyiz" demesi bunun açık bir göstergesidir. Fakat Me'mûn bu karşı çıkışı, Allah'ın kadîm sıfatına denk bir varlığı kabullenmek olarak algılamış ve onları sınama ve cezalandırma yoluna gitmiştir (Temiz, 2015). Me'mûn'un Halku'l-Kur'ân hakkındaki görüşünü 212 (828) yılında açıkladı ancak insanları bu görüşü benimseme konusunda serbest bıraktı sonra 218 (833) yılında âlimlerin Halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesini istedi (Kaya A. , 2015). Halku'l-Kur'ân tartışması kaynakların belirttiğine göre ilk defa h. II. Asırda Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) tarafından Allah'ın sıfatlarını nefyetmesinin bir sonucu olarak ortaya atılmıştır. Ca'd b. Dirhem bu görüşünden dolayı Halife Hişam'ın (105-125/724-743) emriyle öldürülmüştü. Daha sonrasında bu iddiadan Hârûnürreşîd dönemine kadar bahsedilmemiştir. Hârûnürreşîd döneminde Bişr b. Gıyas el-Merisî'nin dillendirmeye başlasa da Bişr, halife tarafından ölümle tehdit edilmesi üzerine bu görüş gizlenmek zorunda kalmıştır. Bişr' in bu konudaki görüşü ancak Me'mûn döneminde dikkate alınmıştır (Günay, 2016) .Me'mûn dönemine kadar bireysel düzeyde tartışma konusu edilen Halku'l-Kur'an sorunu, Me'mûn'un Hz. Ali'nin efdalyeti ve Kur'an'ın yaratılmışlığı

konusundaki görüşlerini ilan etmesiyle bu ilkeye inanma devletin resmi politikası haline getirilmiştir. Yaratılmış Kur'an, halifenin otoritesinin kabulü anlamına geliyordu. Kur'an mahlûksa onun yorumu halifenin iradesine bağlı olacaktır. Böylelikle halife dinin de önderi olacaktır. Me'mûn döneminde Halku'l-Kur'an fikrini kabul etmeyen kadıların ve üst düzey devlet görevlilerinin vazifelerinden uzaklaştırılarak onların yerlerine Mu'tezilî düşünceye yakın kimseler atanmıştır. Böylelikle Mu'tezile siyasi planda da iktidara ulaşmış olmaktadır (Yoldaş, 2015).

Me'mûn, Halku'l-Kur'an konusunda sadece hilafet merkezinde değil, aynı zamanda İslâm dünyasının önemli merkezlerinde de idarecilere ve kadınlara fermanlar yazarak halkı "Kuran'ın mahlûk oluşu" konusunda sınımayı emretmiştir. Bu görüşü benimsemeye yanaşmayan pek çok âlim çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. İslam düşünce tarihinde ise bu dönem 218/833 yılında Me'mûn'un Bağdat'taki valisi İshak b. İbrahim'e mektup göndermesiyle başlayan, kendisinden sonraki iki halife Mu'tasım (218-227/833-842) ve Vâsık (227-232/842-847) dönemlerinde de devam eden, Mutevekkil'in (232/846) yılında halife olmasıyla tedricî olarak son bulan "mihne dönemi" şeklinde adlandırılan dönemdir (Günay, 2016) . Halku'l-Kur'ân tartışmaları Mihne hadisesi ile siyasi bir boyut kazanarak zirveye ulaşmıştır (Tural, 2017). Mihne kelimesinin kökü Arapça'daki me-ha-ne fiil kökünden türetilmiştir. Mihne kelime olarak; denemek, sınamak, bir şeyin hakikatini araştırmak, inceliklerini düşünmek, imtihan etmek, soruşturmak, boyun eğdirmek, eziyet etmek gibi anlamlara gelir. Kavram olarak ise, genelde, yazgı/kader ve insan fiillerini soruşturma, yargılama belli bir inanç veya inanç sisteminin kabulünü sağlamak için dinî sorgulama anlamlarına gelir. Özelde ise, Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü iktidar gücüyle benimsetmek amacıyla Halife Me'mun ve ondan sonra gelen iki halefi Mu'tasım ve Vâsık tarafından resmî olarak uygulanan sürece işaret eder (Ümit, 2010). Me'mûn'un mihneye başvurmasında en önemli etkiyi mutezile mensupları yapmıştır. Me'mun halife olunca Mu'tezileyi devletin resmî mezhebi yaparak onlara meclislerinde devamlı tartışmalar yaptırarak, onların fikirlerinden yararlanmış. Böylece Me'mun Halku'l-Kur'ân konusundaki düşüncesini açıklama cesareti bulmuştur. Daha sonra altı sene gibi bir müddet daha bekleyerek bu fikrini olgunlaştırmış, kamuoyunu oluşturmaya çalışmıştır. Son olarak da öldüğü yıl olan 218/833 yılında, fikrini insanlara zorla kabul ettirmek için mihne uygulamasına başvurmuştur. Me'mûn el-Merisî, Sümâme b. Eşras, Ahmed b. Ebî Duâd olmak gibi Mu'tezililerin etkisinde kalarak ve onların teşvikiyle mihneye başvurmuştur (Sakallı, 1990). Mihne uygulamaları sürecinde öncelikle kadılar Halku'l-Kur'ân konusunda sorgulamaya tabi tutulmuştur. Kadılar mihne uygulamasını devam ettirenlerin başında gelmektedir. Abbasiler döneminde özellikle Hârûnürreşîd 'in Ebû Yusuf'u baş kadı olarak atamasından sonra kadılık görevlerinde özellikle başkent Bağdat'ta Hanefî fakihlerin ağırlığı gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu demektir ki Mihne dönemindeki kadılardan pek çoğu da Hanefî'dir. Mihne sürecinde öne çıkan Mu'tezilî isimler, bu uygulamanın yürütücüsü olarak başkadılık makamında olan Ahmed b. Ebî Duâd ve daha sonra mihne uygulamasını fikrî yönden

destekleyen Câhız isimleridir. Mihne en aktif şekilde Abbasi hilafet merkezi Bağdat'ta uygulanmıştır. Kaynaklarda Bağdat'a ek olarak Mısır, Küfe, Basra, Şam, Mekke, Medine, Tirmiz, Kayrevan ve Ifrikiyye'de de uygulandığı belirtilmiştir. Bunun dışında Belh kadısının, Kur'an'ın yaratılmış olduğuna ilişkin bir mihne mektubuna maruz kaldığı kaydedilir (Ümit, 2010).

Mihne uygulamaları, ilk defa halifenin Bağdat'taki vekili İshak b. İbrahim'e yazdığı Halku'l-Kur'an konusyla ilgili Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı hususunda sorgulama yapılmasına yönelik mektuplarla başlatılmıştır. Bu süreç içerisinde Me'mûn, dört ayrı mektupla emirlerini göndermiş ve buna dönük uygulamalara bizzat yön vermiştir. Ancak bu süreç devam ederken, 218/833 tarihinde güçlü rakibi Bizans'a karşı sefere çıkmış olan Halife vefat etmiştir (Yoldaş, 2015). Me'mûn, kardeşi Mu'tasım'a (218– 227/833–842) vasiyetinde Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrinden hiçbir zaman vazgeçmediğini, onun da bu yolda aynı şekilde devam etmesi gerektiğini ve halkı da bu inanca davet etmesini söylemiştir (Temiz, 2015). Daha sonra halife Mütevekkil iktidara gelince 234 (849) tarihinde bu görüşü benimsemeyi yasaklamıştır. Bu çerçevede Halife Mütevekkil, mihne sürecinde Mu'tezile'nin siyasal öncülüğünde gerçekleştirilen tartışmaları, yayımladığı resmî bir talimatname ile kesin olarak yasaklamıştır. Bu tartışmaların resmen yasaklanması ile Mütevekkil, halkı yönetim lehine kazandıracak yeni uygulamalara girişmiştir. Bu çerçevede halk ile yönetim arasındaki ilişkileri sağlaması beklenen hadis uleması rahatlatılarak, gönülleri kazanılmaya çalışılmıştır (Kaya A. , 2015)

Me'mûn, 218 (833) yılı baharında Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'e yazdığı ilk mektubuna, Allah'ın halifeleri ve imâmları dinini korumakla görevlendirdiğini, peygamberlik mirasına sahip kıldığını ve “kendilerine emanet edilen bilgiyi yayma” görevini verdiğini ifade ederek başlamıştır. Bu sözler ile kastedilen Halife ve imamın mutlak otorite olmasıydı. Me'mûn, hilâfetin mutlak dinî otoritesini artırarak kendi din anlayışını evrensel kılmak istemiştir (Yoldaş, 2015). Me'mun bu mektubunda “Emîru'l-mü'minîn” sıfatını kullanarak, kendisinin Allah'ın dinini temsil etmek ve korumak için vazifelendirilmiş kişi olduğuna vurgu yaparak inanç noktasında asıl karar merciinin kendisi olduğunu vurgulamıştır. Başka bir ifade ile Me'mun böylelikle kendisini en yüksek dinî otorite olarak belirtmiştir (Temiz, 2015). Bu birinci mektup genel olarak Halife Me'mûn'un Mihne konusu ile ilgili neler yapacağına dair bir ön hazırlık mahiyetindedir. Bu mektupta genel olarak bir ikna söz konusudur. Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul etmedikleri takdirde kadılar tarafından şahitliklerinin kabul edilmeyeceği dışında açık bir tehdit görülmemektedir (Tural, 2017)

Me'mûn'un ikinci mektubuna dair metin literatüre yansımamıştır. Me'mun ikinci mektubunda ise Ehl-i Hadis'ten önde gelen Yahya b. Maîn (223/847), Ahmed b. İbrahim ed-Devrâkî (246/860), Muhammed b. Sa'd (230/814), Zübeyr b. Harb Ebû Hayseme, Ebû Müslim, İsmail b. Davud, İsmail b. Ebû Mes'ud gibi yedi ismin kendisine gönderilmesini emretmiştir. Bu kimseleri Me'mun yanına geldiklerinde Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusyla ilgili

sorguya çekmiştir. Sorgu sonucunda bu kimseler Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Me'mun onları tekrar Bağdat'a gönderdi. Bu defa İshak b. İbrahim onları evinde topladı ve Kur'an'ın mahluk olduğuna dair sözlerini ileri gelen muhaddislerin huzurunda teşhir ve ilan etti, serbest bıraktı (İbnü'l-Esir, 2008, s. 460).

Halife üçüncü mektubuna Allah'ın halifeler üzerindeki haklarından bahsederek başlar. Allah'ın halifeler üzerindeki bu hakları ise Allah yolunda çalışmak, halka Allah için nasihat etmek, Allah'ın kendilerine verdiği ilim ve bilgi sayesinde insanları Allah'a yöneltmek, O'nun dininden sapanları ise doğru yola getirmektir. Hilafet kurumuna dinî bir görünüm kazandıran bu görevler, gelenekteki varsayıma göre Allah tarafından halifeye yüklenmiştir. Halife burada geleneğin temsilcisidir ve geleneği koruduğu inancındadır. (Çınar, 2019, s. 309,310) . İshak b. İbrahim fakih ve hadisçilerden meydana gelen bir topluluğu topladı ve onlara Me'mûn'un üçüncü mektubunu iki defa okudu. Daha sonra âlimleri sorgulamaya başladı. Bişr b. Velid'e dönerek; Kur'an hakkındaki görüşünü sordu. Bişr şu karşılığı verdi: "Ben Kur'an hakkındaki görüşlerimi daha önce defalarca Müminlerin Emiri'ne bildirdim." Bunun üzerine İshak: "Sizin de gördüğünüz gibi Müminlerin Emir'inin mektubunda değişiklik olmuştur." dedi. Aralarındaki konuşma şöylece devam etti. Bişr: "Allah her şeyin yaratıcısıdır" İshak: "Ben sana Kur'an mahlûk mu değil mi bunu soruyorum." Bişr: "Sana söylediğimden daha iyisini beceremiyorum. Hem ben Müminlerin Emiri'ne Kur'an konusunda konuşmamak için söz verdim şu an da size söylediğimden başka söyleyeceğim bir şey yoktur." Daha sonra İshak b. İbrahim eline bir kâğıt aldı ve bu kâğıdı Bişr b. Velid'e okuyarak kâğıtta yazılanları öğrenmesini sağladı. Ve şöyle dedi: "Bir ve tek olan Allahtan başka ilah olmadığına ondan önce ve sonra hiçbir şeyin bulunmadığına ve yarattıklarından hiçbir şeyin herhangi bir mana ve yönden ona hiçbir surette benzemediğini saadet ederim." Bişr İshak'a: "Evet söylediğin bu söz doğrudur" cevabını verdi. Bunun üzerine İshak kâtiplerden Bişr 'in sözlerini yazmasını istedi. İshak b. İbrahim bu defa Ali b. Ebi Mukatil'e döndü ve O'na Kur'an hakkında ne düşündüğünü sordu. Bunun üzerine Ali: "Müminlerin Emir'i Kur'an hakkındaki görüşümü defalarca bildirdiğimi duydunuz şu anda söyleyeceğim başka bir şey yoktur." Karşılığını verdi. İshak bu defa O'nu kâğıt parçasındaki yazıyla imtihan etti. Ve Ali kâğıt içerisindeki yazılanların doğruluğunu ikrar etti sonra İshak Ali'ye dönerek sordu: "Kur'an mahlûk mudur?" Ali: "Kur'an Allah'ın Kelâmıdır" diye cevap verdi. İshak: "Ben bunu sormuyorum" deyince de: "Kur'an Allah'ın Kelâmıdır, eğer Müminlerin Emiri bize bir şey emrederse kendisini dinler ve itaat ederiz." dedi. İshak, kâtipten Ali'nin sözlerini yazmasını istedi. Daha sonra İshak bu soruların aynısı Zeyyal b. Heysem'e yöneltti: Zeyyal'de Ali'ninkine yakın cevaplar verdi. Daha sonra İshak Ebu Hassan Ez Ziyadi'yi de aynı şekilde sorgulamıştır. Ahmet b. Hanbel'e de aynı soruları sormuştur. Ahmet en son "Kur'an Allah'ın Kelâmıdır ve ben bundan başka bir şey söylemem". İshak bu defa O'nu kâğıtta bulunan yazılarla imtihan etti. Ahmet "hiçbir şey Allah'a benzemez" cümlesine gelince "O işitir ve görür mealindeki bir ayetin son cümlesini okudu ve: "Yarattıklarından hiçbir şeyin herhangi bir mana ve yönden kendisine hiçbir surette benzemediği..." cümlesine gelince durdu.

Bu sırada İbn el-Bekkâ el-Asğâr İshak'a itiraz etti ve "Allah seni ıslah etsin! Ahmed: "Allah gözle görür kulakla işitir demek istedi" dedi. Bunun üzerine İshak Ahmed'e: "O işitir ve görür" sözünden neyi kastettiğini sordu. Ahmed: "O kendisini nasıl tavsif ettiyse öyledir." Cevabını verdi. Bu defa İshak Ahmed'e bu sözünün mânasının ne olduğunu sordu. Ahmed: "O kendisini vasfettiği gibidir başka bir şey bilmiyorum." karşılığını verdi (İbnü'l-Esir, 2008, s. 461-463).

Me'mun üçüncü Mektubundan sonra İshak b. İbrahim'e tavrını daha da sertleştirdiği dördüncü Mektubunu yazmıştır. Bu mektubunda daha önce imtihanı sorguya çekilen bütün âlimleri teker teker sayarak, onlar hakkındaki düşüncelerini anlatmıştır. Bu hadisçilerin niyetlerini iyi bildiğini hatırlatan Me'mun, Bağdat valisinden bunları yeniden imtihan etmesini istemiş ve açıkça Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemelerini, aksi takdirde boyunları vurulmak üzere bağlanarak kendisine gönderilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine yeniden harekete geçen vali, daha önce imtihana çekilenleri tekrar huzuruna çağırarak hepsini ayrı ayrı imtihan etmiştir (Sakallı, 1990). Sorgulanan âlimlerden Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, Seccâde ve Kavârîrî hariç çoğu Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediğini söylemişlerdir. Bu dört âlim ise Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünün aksini savunmuşlardır. İshak b. İbrahim bunun üzerine bu dört âlimin zincire vurulmasını istedi. Ertesi gün Zincirli bir vaziyette tekrar sorgulandılar. Seccade boyun eğdi ve kabul etti. İshak onları daha sonra üçüncü defa sorguladı ve el-Kavârîrî de kabul etti. Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nuh görüşlerinde ısrar ederlerken Seccâde ve Kavârîrî bu görüşü benimseyip kurtulmuşlardır. Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nuh ise zincire bağlanmış bir şekilde Me'mûn'un bulunduğu Tarsus'a gönderilmişlerdir. Fakat el-Me'mûn'un kulağına onların bunu korkudan ve baskıdan kabul ettikleri bilgisi ulaştı. El-Me'mun buna çok sinirlendi ve tekrar huzuruna getirilmesini istedi. Ancak Me'mun 218 senesinin Recep ayından (12 Ağustos 883) geriye on iki gün kala salı günü Rum topraklarının uçlarındaki Bideydûn da vefat etti. Bedeni Tarsus'a nakledildi. Orada toprağa verildi (Suyûtî, 2016).

Genel olarak bu dört mektuba bakıldığında ilk mektuptan son mektuba iknadın zorlamaya doğru farklı aşamalarda bir uygulama gerçekleşmiştir. İlk mektupta ikna edilmeye çalışılan isimler son mektupta ölümle tehdit edilmiştir. Me'mûn başlarda ilme verdiği değerden dolayı âlimlerin görüşlerine saygılı bir Halife iken son mektubunda ve son zamanlarında fikirlerini zorla kabul ettiren bir kişiliğe dönüşmüştür. Kur'an'ın yaratılmışlığını artık ikna yoluyla değil kılıç zoruyla kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu zorlama sonucunda ise istemeyerek de olsa çoğu Ehl-i hadis Kur'an'ın yaratılmışlığını kabul etmiş sadece Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nuh kabul etmemiştir. Bunun sonucunda ise Onların Tarsus'a gönderilmesini emretmiş ve yoldayken Halife'nin ölüm haberi gelmiştir. Halife'nin ölüm haberinin gelmesiyle Me'mûn'un başlatmış olduğu âlimleri sorgulama ve cezalandırma dönemi geçici olarak son bulmuştur. Me'mun ölümünden sonra da vasiyeti olarak bu uygulamanın devam etmesini istemiştir (Tural, 2017).

Sonuç

Sonuç olarak Me'mun, Abbasi merkezi otoritesine muhalif olan grupların desteğini alarak iktidara ulaştı. Bu gruplardan biri de Alioğulları'dır. Alioğulları Me'mûn 'un uyguladığı politikalar sonucunda merkezi yönetimle barışık bir duruma geldiler. Me'mûn, Alioğulları her ne kadar Abbasiler'e karşı bazı isyan hareketlerinde bulunmuş olsalar dahi onlarla iyi geçinmeyi istemiştir. Bundan dolayı Me'mûn dönemi, kendinden önceki halifeler ile aynı siyasi amaçları taşıyor olsa da farklı politikaların izlendiği bir dönem olmuştur. Me'mûn'un bu politikalarındaki amacı, Alioğulları'nın merkezi otoriteye karşı sorun çıkarmasını engelleyerek Abbasi saltanatını sağlam temeller üzerine oturtmaktır. Saltanatın sağlam temeller üzerine oturtulması için de Alioğulları ile merkezi otorite arasındaki ilişkilerin iyi yönde ilerlemesine önem göstermek gerekiyordu. Me'mun iktidara geldikten sonra Bağdat'tan ayrılarak Alioğulları nüfusunun fazla olduğu Merv şehrini başkent yapmıştır. Me'mun daha önce örneği olmayan bir başka uygulama olarak kendisinden sonrası için veliaht olarak Ali er-Rıza'yı tayin etmiştir. Me'mûn'un Ali bin Musa Rıza'yı veliaht olarak atamasında Ondan gelebilecek bir tehlikenin önüne geçmek, onu kendi sarayında göz hapsinde tutarak dışarıyla bağlantısını asgari düzeyde tutmak ve O'na dair her türlü haberi de casuslar aracılığıyla haber almak gibi belli başlı amaçları olduğunu söyleyebiliriz. Halife Me'mûn 'un Merv'de bulunduğu süre içerisinde ortaya koyduğu bir başka uygulaması da Abbasilerin sembolü olan siyah rengin terk edilerek, yerine Ali oğullarının sembolü olan yeşil rengin tercih edilmesidir. Fakat Halife'nin Bağdat'a dönüşünde, yolda Ali er-Rıza'nın vefat ettiği, Halife'nin de tekrar Abbasî rengi olan siyaha döndüğu bilinmektedir. Ancak bu durum, Me'mûn 'un Ali oğullarına yönelik politikalarının son bulduğu anlamına gelmemektedir. Me'mun uygulamalarına yine devam etmiştir. Me'mun döneminde ortaya konan bütün bu uygulamalar, amacına ulaşarak Şii/Ali Oğullarını merkezi yönetime yaklaştırdığı gibi, Ali Oğullarından gelen isyanların da önüne geçmiştir. Yani Me'mun döneminde bu uygulamaların ardından Alioğulları herhangi bir isyan hareketine girmediler. Bu da Me'mun döneminde Ali Oğullarına yönelik politikaların siyasal otorite adına önemli neticeler doğurduğunu göstermektedir. Ancak bundan sonrası için Abbasilerin bu durumu devam ettirmesi gerekiyordu. Bunun için de Abbasi saltanatını sağlam temeller üzerine oturtmak gerekiyordu. Me'mûn Bağdat'a geldiğinde, bu amaca yönelik olarak ilim meclislerini oluşturmuş ve burada farklı görüşteki âlimler düşüncelerini tartışmışlardır. Bu ilim meclislerinde Şii grupların düşüncelerini akıl ve mantık çerçevesinde anlatmalarına da olanak sağlanmışır. Bunun yanında bu tartışma meclislerinde konuşulan konularla devletin resmî ideolojisi meşrulaştırılmaya çalışılmışır. Me'mun hilafetinin 14. Yılında Mu'tezililiği resmen mezhep ilan etmiştir. Me'mun Mu'tezile mezhebini akla önem verdiği için daha çok desteklemiştir. Mu'tezililerin Me'mûn'un düzenlediği ilim meclislerine katılarak orda temel görüşleri olan Kur'an'ın Yarattılmışlığı fikrini savunmaya başladılar. İkna edici konuşma üslupları ile Me'mûn'u etkilediler ve Me'mûn'un da bu fikri kabul etmesini sağladılar. Mu'tezile imamlarının Me'mûn'un bu konuya teşvik etmekteki amaçları ise Me'mun

döneminden önce bu görüşleri sebebiyle çektikleri sıkıntıların intikamını almak ve resmi mezheplerini resmi mezhep haline getirmek olabilir fakat amaçlarına ulaşamamışlardır. Me'mûn dönemine kadar bireysel düzeyde tartışma konusu edilen Halku'l-Kur'an sorunu, Me'mûn'un Hz. Ali'nin efdaliyeti ve Kur'an'ın yaratılmışlığı konusundaki görüşlerini ilan etmesiyle bu ilkeye inanma, devletin resmi politikası haline getirilmiştir. Kur'an'ın yaratılmışlığını ifade eden, Halku'l-Kuran fikri halifenin otoritesinin kabulü anlamına geliyordu. Kur'an mahlûksa onun yorumu halifenin iradesine bağlı olacaktır. Böylelikle halife dinin de önderi olacaktır. Me'mun bu fikri benimsedikten sonra ilim meclislerinde âlimlerin bu konudaki görüşlerini sorgulamıştır. Bunun sonucunda Halku'l-Kuran kelimesinin Kur'an da ve hadislerde geçmemesi üzerine bilmedikleri bir şeyi Allah'la eşit tutamayacaklarını söylemişler ve bu fikre karşı çıkmışlardır. Böyle olunca Me'mun ikna uğraşından vazgeçip bu fikri zorla kabul ettirme yoluna giderek mihne sürecine girmiştir. Müslüman iktidar sahiplerinin başvurduğu en temel meşruiyet kaynağı Kur'an-ı Kerim olduğu için Me'mun mihne döneminde de İshak b. İbrahim'e yazdığı mektuplar ile Allah'ın kendilerini peygamberlik makamına varis kıldığını söyleyerek hilafet anlayışını ilahî otoriteye dayandırmayı amaçlamıştır. Böylelikle Halku'l-Kuran konusu mihne uygulaması ile siyasal zemine taşınarak devlet politikasına dönüştürülmüştür. Fiili olarak ise siyasallaşma sürecine dahil edilen bir konu olmuştur.

Kaynakça

- Akoğlu, M. (2011). Tarihsel arka plan bağlamında Me'mûn dönemi Abbasi yönetiminin Ali Oğulları politikaları. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12.
- Apak, A. (2014). *Ana hatları ile İslam tarihi IV. Abbassiler dönemi*. İstanbul : Ensar Neşriyat Yayınları.
- Aruçi, M. (2010). Sümâme b. Eşres, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 38). İstanbul: TDV Yayınları.
- Atalan, M. (2005). Abbasi daveti sürecinde Er-Rızâ Min Âl-i Muhammed söylemi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 18 (2).
- Bebek, A. (2002). Kebîre, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 25). Ankara: TDV Yayınları
- Bozkurt, N. (2000). *Oluşum sürecinde Abbâsî ihtilali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bozkurt, N. (2004). Me'mûn, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 29, s. 101). Ankara: TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (2016). *Mu'tezile'nin altın çağı-Me'mûn dönemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çınar, B. (2019). *Din-siyaset ilişkisi açısından Me'mûn dönemi mihnesi*. Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Fazlıoğlu, İ. (1997). Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 16). İstanbul: TDV Yayınları.

Günay, G. (2016). *Kamu düzeni adına uygulanan cezalarda fukahanın rolü (mihne dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi. 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.

Güneş, H. H. (2009). *Halife El-Me'mûn dönemi*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Hakyemez, C. (2010). Abbasi devletine yönelik Ali Oğulları veya Şii tehdidi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1).

İbn Abdірabbih. (2021). *El-İkdü'l-Ferîd kültürel inciler 2* (M. K. Yılmaz, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İbn Tayfur. (2021). *Kitâbu Bağdâd Me'mûn dönemi* (M. Hizmetli, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İbnü'l-Esir. (2008). *El-Kâmil Fi't-Târih tercümesi İslâm tarihi. c. 5*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.

Karabiber, N. K. (2009). Erken dönemde ehl-i beyt tasavvuru ve farklılaşma süreci: Abbas Oğulları-Ali Oğulları örneği. S. Erdem (Yay. Haz.). *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*. İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Kaya, A. (2015). Mihne hadisesi ve hadis ilmine etkileri bakımından Mihne'nin sonuçları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19.

Kaya, M. (2002). Kindi Ya'kûb b. İshak. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 26). Ankara: TDV Yayınları.

Kılavuz, A. S. (1992). Bişr b. Gıyâs. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 6). İstanbul: TDV Yayınları.

Küntaş, K. (2019). Abbâsî ihtilali safhasında hilâfet/imâmet konusundaki meşrûiyet sağlama çabaları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5 (11).

Memiş, M. (2010). İmamet teorisi bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali anlayışı. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*.

Öz, M. (1992). Ca'd b. Dirhem . *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 6). İstanbul: TDV Yayınları.

Özgüdenli, O. (2004). Merv . *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 29). Ankara: TDV Yayınları.

Sakallı, T. (1989). Halife Me'mûn ve hadîşçilerle olan münasebetler I. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Sakallı, T. (1990). Halife Me'mun ve hadîşçilerle olan münasebetleri II. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Suyûtî, C. (2016). *Halifeler tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat .

Taş, İ. (2006). İslâm düşüncesinde bir zihniyet dönüşümü (oryantalizm ve oksidantalizm bağlamında Beytü'l-Hikme). *Maarife Dergisi*.

Temiz, R. Z. (2015). Mihne sürecinde bir ehli hadis Muhammed b. İsmail El-Buhâri ve Halku Ef 'âli'l-İbâd adlı eseri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Tunç, C. (1992). Bişr b. Mu'temir. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 6). İstanbul: TDV Yayınları.

Tural, H. (2017). Mezheplerin teşekkülü öncesi dönem sünnî kelâmda Halku'l-Kur'ân meselesi. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Ümit, M. (2010). Mihne sürecinde Hanefiler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9.

Yaşar, M. Y. (2018). Taberî'nin Et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-din adlı eserinde imâmın mâhiyeti ve büyük günah işleyenlerin durumu. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4 (146-148).

Yavuz, Y. Ş. (1997). Halku'l-Kur'ân. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 15). İstanbul: TDV Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (1999). İbn Ebû Duâd. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 19). İstanbul: TDV Yayınları.

Yiğit, İ. (2004). Mevâlî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 29). Ankara: TDV Yayınları.

Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 1). İstanbul: TDV Yayınları.

Yoldaş, M. H. (2015). Mihne sürecinde Basra ve Bağdat ekollerinin tutumları. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.

Yurdagür, M. (1994). Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 10). İstanbul: TDV Yayınları.

Yücesoy, H. (2005). Mihne. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 30). İstanbul: TDV Yayınları.